ISSN 0258-0802. LITERATŪRA 2002 44(3)

HEROJAUS CHARAKTERIS HOMERO EPE IR SOFOKLIO TRAGEDIJOJE

Jovita Dikmonienė

Vilniaus universiteto Klasikinės filologijos katedros lektorė

Homero epas artimas graikų tragedijai didingu bei tragišku herojaus charakteriu. Plėtojantis žanrams, plėtojosi ir charakteris: nuo epiško, statiško, šviesaus iki dramatiško, plastiško, tamsaus, savarankiško, atsieto nuo dievų įtakos. Plastiškas charakteris, visada susijęs su kaita, vidiniu augimu, savo kaltės ir klaidos suvokimu, tyrinėtojų supriešinamas su statiškuoju, kuris nesuvokia savo kaltės ir yra egocentriškas. Tokius apibendrinimus galima rasti literatūrologų bei filosofų veikaluose (pvz., G. Hegelis[1] charakterį apibūdina kaip plastišką, pilnutinį[2], E. Auerbachas[3] – kaip šviesų, tamsų, A. W. Adkinsas[4], E. R. Doddsas[5] – kaip jaučiantį gėdą ir nejaučiantį kaltės). Tačiau ar ši draminio ir epinio charakterio priešprieša yra universali? Ir kokią raidą ji atskleidžia: charakterio vaizdavimo tobulėjimą ar tiesiog naujos visuomenės atsiradimą ir vystymąsi, kuris atsispindi ir naujo tipo personažų charakteriuose? Norint atsakyti į šį klausimą pirmiausia reikėtų apibrėžti charakterio sąvoką ir išsiaiškinti, kaip epe ir tragedijoje buvo kuriamas herojaus charakteris.

Aristotelis *Poetikoje* teigė, kad „charakteris yra visa tai, dėl ko veikiančius asmenis laikome vienokiais ar kitokiais"[6]. Taip pat „charakteris yra tai, kas rodo tam tikrą ketinimą, todėl nepiešia charakterių tos kalbos, iš kurių neaišku, ko kuris nors veikėjas siekia arba ko vengia. Nėra charakterių tragedijų dialoguose, mat ten nėra nieko, ko kalbantysis asmuo siekia arba vengia"[7]. Vadinasi, charakterį apibrėžia herojaus veiksmas arba kalba – jo tiesioginis atsakas į konkrečią situaciją.

Graikų epo ir dramos herojaus paveikslą pirmiausia formuoja mitas, ribojantis poeto laisvę savarankiškai kurti naujas situacijas, bet suteikiantis galimybę vaizduoti individualius ir skirtingus vieno mitinio personažo charakterius.

[1] Georgas Hegelis, „Estetikos fragmentai", *Poetika ir literatūros estetika*, Vilnius: Vaga, 1978, 360–361, 398–399.

[2] Hegelis epinį charakterį vadina „pilnutiniu" arba „daugiapusišku", šiuos terminus aiškindamas taip: „Epinio charakterio, ypač pagrindinių veikėjų, objektyvumui visų pirma būdinga tai, kad jie savyje sutelkia bruožų *pilnatvę*, kad jie yra pilnutiniai žmonės, ir dėl to juose atsiskleidžia apskritai visos sielos pusės ir, griežčiau kalbant, visos tautinės mąstysenos ir veiksenos pusės" (vertė Vanda Zaborskaitė), *ten pat*, 359, 360.

[3] Эрих Ауэрбах, *Мимесис*, Москва: Прогресс, 1976, 26, 32, 33.

[4] Arthur W. H. Adkins, *Merit and Responsibility: A Study in Greek Values*, Oxford: At the Clarendon Press, 1960, 31–37, 154–164.

[5] Eric Robertson Dodds, *The Greeks and the Irrational*, Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1951, 17, 18.

[6] Čia ir toliau cituojama iš: Aristotelis, „Poetika", *Rinktiniai raštai*, vertė Marcelinas Ročka. Vilnius: Mintis, 1990. Arist. *Poet.* 1450a 6–7.

[7] Arist. *Poet.* 1450b 8–11.

F. R. S. Raglanas[8], O. Rankas[9], tyrinėję herojaus modelį atitinkančius mitologinius, legendinius personažus: Oidipą, Tesėją, Romulą, Heraklį, Persėją, Dionisą, Apoloną, Dzeusą, Juozapą, Mozę, Jėzų, Zygfrydą, Robiną Hudą etc., pastebėjo, kad herojaus paveikslą sudaro tam tikra seka išdėstytos 22 archetipinės temos, kurios tik atsitiktinai siejamos su konkrečiu žmogumi. Tipiškas herojus yra aukštos kilmės, vaikystėje jam gresia pavojus, nuo kurio pavyksta išsigelbėti, jaunystėje jis ištremiamas, subrendęs grįžta namo, nugali priešininką, veda, kurį laiką sėkmingai valdo, tačiau vėliau netenka savo sosto ir paslaptingai miršta arba yra nužudomas, jo kūnas pradingsta, o palaidojimo vieta tampa šventviete. Aišku, ši seka tinka ne kiekvienam epo ar tragedijos herojui, bet parodo mitų universalumą – tai, kad įvairiais laikais įvairių tautybių žmonės susiduria su tomis pačiomis aplinkybėmis ir atsiduria analogiškose situacijose, o suvokdami ir atpažindami save tose situacijose, kaupia žinias ir pasitikėjimą savimi, aiškina savo pačių kilmę bei egzistavimą.

Kita vertus, siužetų pastovumas graikų dramoje buvo atsveriamas kompozicijos originalumu bei charakterio kaita. Graikų tragikai, kurdami dramas pagal tuos pačius kiklinių poemų siužetus, turėjo telkti dėmesį į personažo psichologiją bei gerai suvokti įvairius stereotipinius elgesio modelius. Herojus, atsidūręs klausytojui ir žiūrovui iš anksto žinomoje situacijoje, atskleisdavo savo individualų charakterį. Veikėjo reakcija toje situacijoje parodydavo jo moralines savybes bei poeto nuostatą, kaip turi elgtis ar kaip dažniausiai elgiasi žmogus analogiškoje situacijoje. Tai iliustruoja Aristotelio pastaba *Poetikoje*: „Sofoklis yra pasakęs, kad jis vaizduojąs žmones tokius, kokie jie turi būti, tuo tarpu Euripidas vaizdavo tokius, kokie jie yra“[10].

Graikų dramaturgai kūrė tragedijas ir pagal realius istorinius įvykius, tačiau labiau mėgo mitologinius siužetus. Tai iš dalies atspindi ir graikų pomėgį varžytis – jų siekį atlikti ar sukurti tą patį dalyką tobuliau. Galima daryti prielaidą, kad dramų varžybos Graikijoje paskatino ir veikėjo charakterio raidą: siužetai likdavo tie patys, bet charakteris visą laiką kito. Kitaip nei epo herojai, tragedijų herojai įgijo plastiškumo, savarankiškumo, jų jausmai ir išgyvenimai tapo gilesni.

Antikoje nebuvo skiriamas epinis ir draminis charakteris. „Epas ir tragedija [...] imituoja kilnius (σπουδαίων) žmones.“[11] Aristotelis veikėjo charakterį tragedijoje ir epe apibūdina vienodai, išskirdamas tris etiškai skirtingus charakterius. Jis teigia, kad „charakterių skirtumus lemia yda ir dorybė. Dėl to ir poetai savo veikėjus sukuria arba geresnius už mus, arba blogesnius, arba tokius kaip mes“[12]. Pasak Aristotelio, „Homeras imituoja geresnius (βελτίους) žmones, Kleofonas – panašius į mus (ὁμοίους), o Hegemonas Tasietis [...] – blogesnius (χείρους)“[13]. „Sofoklis gali būti laikomas tokiu pat poetu kaip Homeras, nes abu imituoja gerus (σπουδαίους) žmones.“[14] Šis teiginys rodo, kad Antikos filosofui rūpėjo ne atskirti epinį herojų nuo tragiško, mat jie abu – kilnūs, bet parodyti skirtumą tarp tragiško ir komiško charakterio: „[...] komedija siekia imituoti blogesnius (χείρους) žmones, tragedija – geresnius (βελτίους) negu nūdieniai“[15].

[8] Fitzroy Richard Somerset Raglan, *The Hero*, Westport: Greenwood Press, 1956.

[9] Otto Rank, *The Myth of the Birth of the Hero*, Princeton University Press, 1990.

[10] Arist. *Poet.* 1460b 32–34.

[11] Arist. *Poet.* 1449b 9–10.

[12] Arist. *Poet.* 1448a 2–4.

[13] Arist. *Poet.* 1448a 11–13.

[14] Arist. *Poet.* 1448a 25–27.

[15] Arist. *Poet.* 1448a 16–18.

Kadangi charakterių panašumai ir skirtumai geriausiai atskleidžiami lyginant panašias situacijas, tai šiame straipsnyje bus apžvelgiamos Homero *Iliados* pirmoji, devintoji ir devynioliktoji giesmės bei Sofoklio *Oidipas karalius*, kur vaizduojami valdovai Agamemnonas ir Oidipas, atsidūrę panašiose aplinkybėse. Abu kūriniai prasideda dievo Apolono bausmės – maro aprašymu: „Galvijai krinta lankose ir moterys / Negyvą gimdo vaisių, o ugningas dievas, / Beširdis maras, miestą baigia verst kapais"[16]. Homero aprašomas maras ne toks baisus. Autorius iš karto nurodo, koks dievas kaltas dėl maro ir dėl kilusio pykčio tarp Atrido ir Achilo, taip sumažindamas moralinį herojų atsakingumą: „Kas gi iš tarpo dievų, juos supykinęs, vaidą sukėlė? / Dzeuso sūnus ir Lėtojos. Jisai, ant Atrido supykęs, / Ligą baisiausią stovykloj paleido, ir žuvo kareiviai"[17]. Epe achajai baudžiami dėl Agamemnono nenoro grąžinti žyniui Chrisui jo dukterį Chriseidę, tėbiečiai Sofoklio tragedijoje kenčia marą dėl nenubausto karaliaus Lajo žudiko.

Dievo bausmės motyvą epe ir tragedijoje keičia atskleidžiamas herojaus nusikaltimas. Sofoklio *Oidipe karaliuje* Teiresijas nusikaltėliu pavadina Oidipą: „Tu pats žudikas tas, kurį surasti nori"[18]. Karalius, nepripažindamas ir nesuvokdamas savo kaltės, iš karto apkaltina žynį: „Tu taip begėdiškai drįsti švaistytis žodžiais / Ir gal tikiesi išsisukti nuo bausmės"[19] bei svainį Kreontą: „Išryškėjęs to žmogaus žudike / Ir sosto manojo grobėjau atviras"[20]. Sofoklio Oidipas ne tik apkaltina Kreontą, bet net reikalauja pačios didžiausios bausmės nekaltajam. Svainiui galiausiai pasiteiravus, ko įpykęs Oidipas iš jo nori („gal iš šalies ištremti?"), karalius atsako: „Mirties aš [*tavo – J. D.*] noriu, o ne ištrėmimo"[21]. *Iliadoje* Kalchantui nurodžius kaltininką – Agamemnoną, šis taip pat nesijaučia kaltas, bet pyksta ant pranašo: „O tu, nelaimių skelbėjau! Nesi dar man gero pranešęs. / Tavo širdis tave gundo nelaimes žmonėms pramanyti"[22] bei kaltina Achilą: „Nors tu kilnus ir labai išmintingas lyg dievas, Achilai, / Bet nesukčiauki gudriai, nemanyk įkalbėt ar apgauti. / Nori, kad tau dovana pasiliktų, o aš, jos netekęs, / Tyliai sėdėčiau"[23]. Agamemnonas neteisėtai atima iš Achilo mylimą Briseidę. Šie epizodai atskleidžia epo ir tragedijos valdovų charakterių panašumus: Sofoklio Oidipas ir Homero Agamemnonas yra ūmūs, valdomi aistrų, orūs, įtarūs, egoistiški, garbę vertinantys labiau nei teisingumą.

Polio valdovo ir kariuomenės vado socialinė padėtis iš anksto suteikia charakteriui tokių bruožų. Jonas Dumčius monografijoje *Sofoklis* teigia, kad visi „valdovai paprastai būna valdingi, ambicingi, reikalauja, kad pavaldiniai jiems paklustų [...]. Kas įsakymų nevykdo, yra baudžiamas. Supykęs vadas gali pasidaryti per daug griežtas, ir to jam niekas neprikiš – tai vado silpnybė, kurią pavaldiniai atleidžia [...]. Tokiomis savybėmis pasižymi ir Sofoklio herojai vadai ir valdovai"[24]. Tą patį galima pasakyti ir apie Homero Agamemnoną – socialinė padėtis jame taip pat išugdė valdingumą bei išdidumą.

---

[16] Čia ir toliau cituojama iš: *Antikinės tragedijos. Eschilas, Sofoklis, Euripidas*, sudarė Henrikas Zabulis, vertė Antanas Dambrauskas. Vilnius: Vaga, 1988. Soph. *O. T.* 26–28.

[17] Čia ir toliau cituojama iš: Homeras, *Iliada*, vertė J. Ralys, S. Čiurlionienė-Kymantaitė, P. Žadeikis, J. Talmantas, A. Dambrauskas. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962. Hom. *Il.* I, 8–10.

[18] Soph. *O. T.* 362.

[19] Soph. *O. T.* 354–355.

[20] Soph. *O. T.* 533–535.

[21] Soph. *O. T.* 623.

[22] Hom. *Il.* I, 106–107.

[23] Hom. *Il.* I, 131–134.

[24] Jonas Dumčius, *Sofoklis*, Vilnius: Mokslas, 1992, 96.

Oidipas ir Agamemnonas, turintys tipiškam valdovui būdingų charakterio bruožų, išgyvena ir panašius jausmus. Pati situacija epe ir tragedijoje diktuoja tam tikrą veikimo modelį: dievo bausmė reikalauja ieškoti būdų, kaip pašalinti nelaimę ir įtikti visuomenei, o valdovo nusikaltimo atskleidimas – nepripažinti savo kaltės ir apkaltinti kitą tam, kad neprarastum savo garbės. Vėliau valdovai neišvengiamai turi pripažinti savo kaltę, ir šis pripažinimas bei atgaila geriausiai atskleidžia epinio ir draminio charakterio skirtumus.

Tiesa, Sofoklio tragedijoje *Oidipas karalius* labai svarbūs įvykiai, nesusiję su realiu tragedijos laiku. Didesnį įspūdį palieka tai, kas vyko už tragedijos ribų, o ne tai, kas vyksta čia ir dabar. Oidipo detektyvinė istorija, jo siekiai ir pastangos surasti Lajo žudikus, kivirčai su Kreontu, kurių metu išryškėja Oidipo charakteris, nublanksta prieš didingą ir tragišką jo likimą, kuris buvo nulemtas ir jau įvykęs prieš prasidedant tragedijos veiksmui. Žiūrovas nemato Oidipo, išsiduriančio sau akis, galiausiai net ir šis veiksmas atrodo ne toks žiaurus, palyginti su tuo, ką jis padarė anksčiau: užmušė tėvą, vedė motiną ir su ja susilaukė vaikų. Ir tai vyksta nepaisant to, kad jis labiausiai vengė ir nenorėjo, kad taip nutiktų. Todėl lyginant šių dviejų valdovų – Agamemnono ir Oidipo – charakterius, pastarojo charakteris atrodo sudėtingesnis ir gilesnis vėlgi dėl įvykių, atsitikusių prieš tragedijos veiksmą.

Sofoklio personažų vaizdavimo būdas suteikia tragedijai perspektyvos, kurios neturi Homero *Iliada*. Kaip pažymi Auerbachas, Homero epe nėra antrojo plano, gilumos. Tai, kas vyksta šią minutę, užima visą veiksmo sceną, visiškai užpildo klausytojo sąmonę. Homeriškasis stilius niekada nesukuria perspektyvos, vaizduojama tik dabartis, tolygiai apšviesta ir visada vienodai objektyvi[25]. Auerbachas, lygindamas Homero epą su Biblija, prieina prie išvados, kad ne tik stilius, bet ir herojai gali turėti arba neturėti „antrojo plano", tai yra būti „tamsūs" arba „šviesūs"[26]. Tamsiu jis vadina Abraomą, kurio poelgius galima paaiškinti ne tik tuo, kas vyksta su juo esamuoju momentu, ir ne tik jo charakteriu (kaip Achilo poelgius – jo pašėlusia drąsa ir išdidumu, o Odisėjo – gudrumu ir protingu išskaičiavimu), bet ir jo praeitimi, ankstesne istorija[27]. Dėl perspektyvos, t. y. dėl įvykių, kurie jau buvo įvykę, Sofoklio Oidipo charakteris panašus į Abraomo. Pasinaudojus Auerbacho terminu, galima ir Oidipą pavadinti tamsiu, o Agamemnoną – šviesiu charakteriu. Oidipas, kaip ir Abraomas, visą laiką prisimena ir suvokia, ką žadėjo jam Dievas ir kas iš to, kas buvo žadėta, jau išsipildė. Sofoklio ir Biblijos herojus iš Dievo niekada negauna aiškaus ir tiesaus atsakymo, kodėl reikia paklusti likimui ir daryti tai, kas, herojaus manymu, nedora. Dievas yra kažkur toli, neapčiuopiamas, neaiškus, tamsus, ne toks, koks Homero epe – žmogiškas, konkretus, esantis šalia. Kai Sofoklio herojus suvokia, kad jis jau pakluso Dievui ir nesupranta, kodėl taip padarė, tada abejoja, ar teisingai išsiaiškino Dievo duotus ženklus; Oidipo sieloje vyksta dramatiški konfliktai tarp noro ir realybės, tarp vilties ir neišvengiamybės, jį kankina situacijos neįžvelgiamumas, tamsumas. Oidipo lemtis ne tik herojų, bet ir kiekvieną interpretatorių priverčia pasijusti bejėgiu ir negalinčiu iki galo įminti jo tragedijos mįslės. Visi įvykiai, kurie jį atveda į „kryžkelę trijų kelių", ne paaiškina, o tik dar labiau aptemdo realią Oidipo nusikaltėlio situaciją. Kyla klausimas: ar Oidipas tapo kaltu, kai bandė išvengti savo likimo ir bėgo iš Polibo namų, patikėjęs Apolono pranašyste, ir ar jis nebūtų tapęs kaltu, jei nebūtų bandęs keisti savo

[25] Ауэрбах, 1976, 25, 27.

[26] *Ten pat*, 32.

[27] *Ten pat*.

likimo? Herojaus tikėjimas pranašyste rodo jo pamaldumą. Bet choras gieda: „Ištarme šventa dėl Lajo / Ėmė jau nebetikėti, / Apolonui niekur jau nebėr garbės, / Pražus pamaldumas"[28]. „Lai trenkia jį piktas likimas: / Bus auka už išdidumą (χλιδᾶς)."[29] Oidipas pasidaro išdidus tik tapęs karaliumi. Choras kelis kartus pabrėžia, kad valdžia gimdo išdidumą (ὕβριν)[30]. Tai nejaugi Apolonas jį baudžia, užleisdamas marą miestui dėl to, kad jis piktnaudžiavo valdžia? Tačiau Teiresijas ir Delfų orakulas per Kreontą maro priežastimi laiko nenubaustą Lajo žudiką. Visi šie „tamsūs", neišnarpliojami praeities ir dabarties įvykiai susipina taip, kad Oidipo likimą galima interpretuoti labai įvairiai: Oidipas kaltas, nes žudė; egzistencialistiškai – toks jam skirtas likimas, froidistiškai – jis taip pasielgė vedamas instinktų, t. y. nesąmoningai norėjo nužudyti tėvą ir vesti motiną. Tačiau visada liks paslaptis: kodėl toks tragiškas Oidipo likimas.

Tokių painių, tamsių situacijų nėra epe. Čia „šviesūs" Homero herojai domisi ne vidiniais išgyvenimais, bet išoriniais įvykiais, kovos veiksmais. Jie niekada nebando keisti savo likimo, jų likimas jau nuspręstas, ir herojai su tuo susitaikę: Hektoras žino, kad žus nuo Achilo rankos, o šis, nužudęs Hektorą, mirs nuo Pario strėlės, tačiau toks žinojimas herojų nesulaiko nuo įprasto gyvenimo, kurio realūs įvykiai tarsi uždengia prieš tai įvykusius, ir nauja diena pradedama nejaučiant kaltės ar nepasitenkinimo dėl vakarykščių įvykių. Toks yra Agamemnonas. Jis, susipykęs su Achilu, iš karto užmiršta jį ir tai, kad be Achilo nelemta nugalėti Hektoro ir kartu visos Trojos. Čia reikia pasakyti, kad epinio herojaus likimas skirtas ne tik jam vienam, bet ir visai tautai: nugalėdamas Hektorą, Achilas nugali ir visą Trojų; Agamemnonas, nuskriaudęs Achilą, nuskriaudžia ir visus achajus, palikdamas juos be narsiausio kovotojo. Hegelis *Estetikoje* teisingai nurodo, kad Homero epe iškyla „charakterio bruožų ir situacijų daugiapusiškumas"[31], o „draminiai charakteriai neišryškėja kaip tokia savyje visapusiška viršūnė visumos"[32], kad „likimas viešpatauja ne dramoje, kaip įprasta manyti, o epe. Draminis charakteris pats susikuria likimą, pasirinkdamas tokį tikslą, kurį jis duotomis ir žinomomis aplinkybėmis per kolizijas nori pasiekti; epiniam charakteriui, priešingai, likimas sukuriamas [...], epinė poezija vaizduoja savyje neišvengiamos pilnutinės būties sferą, ir individui nelieka nieko kita, kaip paklusti šiai substancialiai būklei"[33]. Hegelis akcentuoja likimo svarbą, tuo tarsi sumažindamas epo veikėjų savarankiškumą. Aišku, negalima teigti, kad epo herojai yra visai nesavarankiški – jie veikia patys, reaguoja į aplinkybes, bet kartu vykdo ir dievų valią, todėl nelinkę keisti savo likimo. Priešingai elgiasi Sofoklio Oidipas: nors ir žino, kad nužudys tėvą ir ves motiną, tačiau stengiasi išvengti likimo ir pakeisti jį.

Likimo problema glaudžiai susijusi ir su moraline problema. Homero epo herojai iš esmės nepripažįsta savo kaltės, jie blogus poelgius sieja su dieviška pagunda, laikinu proto netekimu, – ἄτη, kurią įkvėpė dievai – priešingai nei tragedijos herojai, kurie kovoja su likimu. Tragedijos herojai mano, kad patys kuria savo likimą ir jaučiasi už jį atsakingi, todėl savo nusikaltimo galiausiai nesutapatina vien tik su dievų valia ir savo kaltės neneigia, net jei jie mums atrodo objektyviai nekalti. Tragedijoje neparodoma herojaus pasirinkimo laisvė – atlikti ar neatlikti nusikaltimą, Aristotelio žodžiais tariant, didelę klaidą (ἁμαρτίαν μεγάλην)[34]. Herojus nusikal-

[28] Soph. *O. T.* 907–910.
[29] δυσπότμου χάριν χλιδᾶς. Soph. *O. T.* 887, 888.
[30] Ὕβρις φυτεύει τύραννον. Soph. *O. T.* 872.
[31] Hegelis, 1978, 360.
[32] *Ten pat*, 361.
[33] *Ten pat*, 1978, 362–363.
[34] Arist. *Poet.* 1453a 16.

timą padaro tiesiog spontaniškai, nemąstydamas apie savo poelgio pasekmes. Hegelis tokius herojus vadina plastiškais: „[...] plastiškasis graikas atsako už viską, ką jis, kaip individas, padaro [...]. Didieji charakteriai ir yra stiprūs, kad jie nesirenka, o iš pačios prigimties sutampa su savo norais ir darbais [...]. Didiesiems charakteriams būti kaltam – garbė“[35]. Praplečiant Hegelio mintį galima pridurti, kad tragedijos herojui būti kaltam dėl kito (dievo, kito asmens[36]) valios ir taip pripažinti tarsi ne savo kaltę – garbė. Todėl ne tik Oidipas, bet ir visi kiti Sofoklio bei Homero herojai išlieka, pasak Aristotelio[37], kilnūs, nepraradę žmogiškojo orumo ir kartu atpirkę savo pačių kaltę. Epo ir tragedijos herojai kaltininkais laiko dieviškąsias būtybes: Dzeusą, erinijas, moiras (Homero *Iliadoje*), Apoloną (Sofoklio *Oidipe karaliuje*), Atėnę (Sofoklio *Ajante*), Afroditę (Euripido *Hipolite*) etc., tačiau tragedijoje herojaus kaltės prisipažinimas ir atgaila vaizduojama nepalyginamai didesni nei epo herojų. Sofoklio herojai atrodo ne tokie egoistiški, jaučiantys atsakomybę už savo veiksmus.

Palyginkime Agamemnono ir Oidipo kaltės suvokimą. Agamemnonui atėmus iš Achilo Briseidę, o Achilui dėl to pykstant ir nedalyvaujant kovoje, achajai priversti vis labiau atsitraukti prie laivų. Galiausiai Nestoras paragina Agamemnoną atsiprašyti Achilo[38]. Atridas iš karto pripažįsta savo kaltę, tačiau apie ją kalba kaip apie dievišką pamišimą (ἄτην): „Mano kaltes (ἐμὰς ἄτας) iš tikrųjų, seneli, teisingai nurodai. / Pats pripažįstu, tuomet aš buvau lyg apakęs (ἀασάμην)“[39]. „Bet, nors buvau aš apakęs (ἀασάμην) ir pykčiui širdies pasidaves, / Nūn susitaikyti noriu ir duot dovanų jam be skaičiaus.“[40] Vėliau, kai Tetidė atneša Hefaisto nukaltą skydą, šarvus, kai ji paragina Achilą eiti į kovą ir atleisti Agamemnonui ir kai sūnus paklausęs motinos sukviečia vyriją bei ragina achajus kovoti, Agamemnonas nebejaučia savo kaltės, nes nebejaučia ir visuomenės kritikos. Atridas, norėdamas išsaugoti savo orumą, kaltina tik dievus: Dzeusą, Eriniją, Atę: „Sūnūs achajų yra mane barę ne kartą ir žodžių / Man prikalbėjo pikčiausių, tiktai čia ne aš esu kaltas (ἐγὼ δ' οὐκ αἴτιός εἰμι), / Dzeusas (Ζεύς), likimas (Μοῖρα) ir deivė Erinija ('Ερινύς), šmėkla patamsių, – / Jie mano širdį visi pastūmėjo į klaidą didžiausią / tądien vyrijoj, kai dovaną atėmiau aš iš Achilo. / Ką aš galėjau daryti, kad visa čia deivė padarė, / Atė ('Ατη, ἥ πάντας ἀᾶται), Kronido vyresnė duktė“[41]. Nors Pelidas irgi nebekaltina Agamemnono, o tik Dzeusą[42], tačiau Atridas, neprarasdamas savo orumo, netiesiogiai vis tiek prisipažįsta kaltas – jis grąžina ne tik Briseidę, bet dar dovanoja vertingų dovanų Achilui[43].

Doddsas tokį ἄτης vaidmenį aiškina dviem būdais. Viena vertus, tai yra homeriškojo stiliaus priemonė – *façon de parler* – visur įžvelgti dievišką tikslą ir valią. Kita vertus, ἄτη atspindi „gėdos kultūros“ žmogaus asmenybės bei jo garbės suvokimą – išsaugoti savo τιμή, o ne švarią sąžinę[44]. Epe įprasta stilistinė formulė – „koks gi tau dievas protą sumaišė“, kai teigiama ar klausiama apie herojų nelogiškus, iracionalius poelgius. Pavyzdžiui, kai Glaukas iškeičia savo auksinius šarvus į Diomedo varinius[45]. Todėl ir Agamemnono toks savo kaltės neigimas parodo, pa-

[35] Hegelis, 1978, 398, 399.
[36] Pavyzdžiui, Dejaneira Sofoklio „Trachinietėse“ kalta dėl ją apgavusio kentauro Neso.
[37] Arist. *Poet.* 1448a 24–26.
[38] Hom. *Il.* IX, 96–113.
[39] Hom. *Il.* IX, 115–116.
[40] Hom. *Il.* IX, 119–120.
[41] Hom. *Il.* XIX, 85–91.
[42] Hom. *Il.* XIX, 270–274.
[43] Hom. *Il.* XIX, 242–246.
[44] Dodds, 1951, 4, 17, 18.
[45] Hom. *Il.* VI, 234 ff.

sak Doddso, tik tai, kad Agamemnonas nesupranta, kodėl taip pasielgė. Doddsas tokiuose epo herojų pasiaiškinimuose įžvelgia nesugebėjimą suvokti savo vieningos asmenybės, kuri jaustų atsakomybę už visus veiksmus[46]. A. W. H. Adkinsas, pratęsdamas Doddso mintį, teigia, kad homeriškieji herojai iš esmės yra egoistai, jiems asmeninė sėkmė svarbesnė už dorovines vertybes, todėl jie nejaučia atsakomybės už savo veiksmus[47]. Tokia Adkinso nuomonė vėliau buvo kritikuojama A. A. Longo[48], B. Williamso bei kitų autorių. Williamsas teigė, kad išvis negalėtų egzistuoti visuomenė, kurioje žmonės savo asmeninę sėkmę pasiektų tik kitų žmonių sąskaita[49]. Bet grįžkime prie to, kaip Doddsas psichologiškai aiškina Homero herojų charakterius. Doddsas teigia, kad epo herojai jausmus ir moralines nuostatas aiškina racionaliu būdu – žinojimu. Ko jie nežino ar negali paaiškinti, viską priskiria dieviškajai sričiai, be to, ἄτη homeriškiesiems herojams padeda atsikratyti nepakeliamo gėdos jausmo. Doddsas daro prielaidą, kad vėlesnėje „kaltės kultūroje", kurią atspindi graikų tragedija ir kuri tebesitęsia iki šiol, ἄτη transformuojasi į bausmę[50].

Kaip ir homeriškieji, Sofoklio „kaltės kultūros" herojai iš pradžių nesuvokia realios tikrovės ir visų savo poelgių, tačiau vėliau kaltės suvokimas bei savęs paties atpažinimas patiriamas per didžiulę kančią, skausmą arba mirtį[51].

Oidipas suabejoja savo nekaltumu Jokastei papasakojus, kur ir kada buvo užmuštas Lajas bei kaip jis atrodė. Be to, Oidipas lengvai pripažįsta savo kaltę, nes nesuvokia nusikaltimo dydžio: „Man jau baisu: aiškiaregys bus tas žiniūnas"[52]; „Ir ne kitas kas, / Aš pats užtraukiau tokį prakeikimą sau. / Velionio šventą patalą teršiu aš rankom, / Kurios jį užmušė"[53]. Kai Oidipas sužino, kad jis nužudė ne tik prieš jį valdžiusį karalių, bet kartu ir savo tėvą, vedė motiną ir su ja susilaukė vaikų, jo kaltės jausmas perauga į bausmę: „Išplėšė auksines sages, kuriom ji puošės, / Ir susivarė tiesiai į akių vyzdžius, / Tarydamas, kad jos neberegėtų jau / Nei kiek jis iškentė, nei kiek pridarė pikta"[54]. Tarnas žiūrovams praneša, kad „su šia diena beliko / Vien aimanos, kaltė, mirtis ir nešlovė (στεναγμὸς, ἄτη, θάνατος, αἰσχύνη)"[55]. Vėliau Oidipas savo kaltę, kaip ir Agamemnonas, bando sumažinti kaltindamas dievą. Choro vadovas kreipiasi į Oidipą epine formule: „Ir kaip galėjai tu / Gesinti sau akis? Koks demonas pakurstė?"[56] Oidipas atsako: „Tai Apolonas buvo, Apolonas vien, / Jis negandus visus man užbaigė kančiom"[57]. Pagrindinis herojus kaltina ir piemenį: „Tegu pražūsta tas, kas grandines sunkias / Ganyklose man nuėmė ir nuo mirties / Išgelbėjo tuomet – nesu dėkingas jam"[58]. Vadinasi, Oidipas, kaip ir Agamemnonas, norėdamas išsivaduoti nuo nepakeliamo kaltės jausmo, projektuoja savo kaltę į kitą asmenį. Tai – savotiška gynyba. Bet, kaip minėta, Sofoklio herojai per kančią, retrospekty-

[46] *Ten pat*, 15–17. Šiai E. R. Doddso nuomonei nepritaria B. Williamsas, kuris kritikuoja iškraipytą požiūrį į homeriško laikotarpio žmogaus asmenybę: Bernard Williams, *Shame and Necessity*, Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press, 1993.

[47] Adkins, 1960, 33–37.

[48] A. A. Long, "Morals and Values in Homer", *Journal of Hellenic studies* 90, 1970, 121–139.

[49] Williams, 1993, 81.

[50] Dodds, 1951, 18, 26.

[51] John P. A. Gould, "Sophocles. Tragedy and 'Recognition'", *The Oxford Classical Dictionary*, ed. by Simon Hornblower and Antony Spawforth, Oxford: Oxford University Press, 1996, 2000 (elektroninė žodyno versija).

[52] Soph. *O. T.* 747.

[53] Soph. *O. T.* 819–822.

[54] Soph. *O. T.* 1269–1272.

[55] Soph. *O. T.* 1283–1284.

[56] Soph. *O. T.* 1327 –1328.

[57] Soph. *O. T.* 1327–1330.

[58] Soph. *O. T.* 1349–1351.

viai žvelgdami į visus jau atsitikusius įvykius, atpažįsta savo instinktus bei suvokia kaltę. Galiausiai Oidipas sako: „[...] už tai, ką jiems [*tėvams – J. D.*] abiem / Aš padariau, – man kilpa per maža bausmė"[59].

Apibendrinant reikėtų pasakyti, kad ir epo, ir tragedijos herojų santykiai su dievais atspindi žmonių moralines vertybes. Sofoklio herojai nėra labiau moralūs nei Homero herojai. Visiškai galima pritarti Aristoteliui, kad abu poetai imituoja kilnius (σπουδαίους) žmones, nes epiškasis ir tragiškasis herojus suvokia savo kaltę, tačiau ieško būdų nepripažinti jos atvirai ir tiesiogiai, kad apsaugotų save nuo nepakeliamo ir kankinančio kaltės jausmo bei neprarastų orumo.

Sofoklio herojams gilumo suteikia sugebėjimas atsigręžti į praeitį. Jų bendravimas su dievais per orakulus, žynius visuomet dviprasmiškas, herojai niekada neišsiaiškina ir nesuvokia pranašysčių teisingai. Homero herojai į praeitį atsigręžia daug rečiau, gyvena šia diena, tačiau pranašystes išsiaiškina teisingai.

Sofoklio ir Homero *Iliados* herojams būdingas savęs paties atpažinimas – ἀναγνώρισις[60], kuris visiškai nebūdingas Aischilo tragedijai ir ne visada tinka apibūdinti Euripido herojus.

Homeras įvykius vaizduoja objektyviai, todėl jo herojai atrodo ne tokie moralūs kaip Sofoklio, tarsi nejaučiantys kaltės. Sofoklis, priešingai, visus įvykius vaizduoja per herojų charakterius, t. y. žiūrovas į visus įvykius žvelgia tik herojaus, kuris visą laiką save teisina, akimis. Taip sukuriama iliuzija, kad kalti dievai ar kiti asmenys, o ne herojus dėl savo nedorų veiksmų[61]. Galiausiai toks vaizdavimo būdas sukelia ir didžiausią katarsį, nes gaila herojų, kurie mums atrodo nekalti ir savo didžiule kančia atperkantys ne savo, o kitų kaltes.

[59] Soph. *O. T.* 1373–1374.

[60] Aristotelis *Poetikoje* skyrė keletą atpažinimų, tačiau čia turiu omenyje tik tą atpažinimą, kuris išplaukia iš pačių įvykių (Arist. *Poet.* 1455a 23).

[61] Ryškiausiai tai atsiskleidžia Oidipo, Dejaneiros, Kreonto (*Antigonėje*) ir Ajanto charakteriuose.

THE HERO CHARACTER IN HOMER'S EPOS AND SOPHOCLES' TRAGEDIES

Jovita Dikmonienė

Summary

The article analyses the means of revealing the hero characters in Homer's epic poem the *Illiad* and Sophocles' drama. It draws on works of literary criticism and philosophy. The authors of the Greek drama based their plays on myths, which imposed limitations on developing the plots. Rather than focusing on the action they concentrated on individual characters, their psychological state and presented a wide range of hero portraits. As a result, in comparison to the hero characters portrayed in the epics, the latter are more "plastic", their feelings are more profound: they vividly repent for the crimes they have committed and show a stronger sense of guilt. Two heroes that are portrayed in analogous circumstances are compared in the article: Agamemnon in Homer's *Iliad* and Oedipus in Sophocles' *Oedipus Tyrannus*. Both heroes are similar - hasty, unwilling to admit their guilt, ranking their honour more than justice. However, they perceive destiny differently: Agamemnon submits to his destiny whereas Oedipus tries to avoid his thereby creating his own fate. Heroes of the epic regard their mistakes as the temptation of the Gods. In a similar way, the heroes of Sophocles' drama project their mistakes and put their responsibility onto the Gods. The direct relationships the heroes of the epic enjoy with the Gods as well as the indirect ones, experienced by the heroes of tragedy, reflect the moral values of human beings. Sophocles does not endow his hero

characters with higher moral standards than Homer because the heroes portrayed in both tragedy and epic realise their mistakes. However, due to their sense of dignity and the unbearable guilt heroes portrayed in the tragedy refuse to admit to their mistakes immediately. Their ability to turn back to the past and interpret the signs, the Gods had sent them, anew give more profundity to Sophocles' heroes. Homer's hero characters rarely resort to the past, they live here and now and immediate interpret the predictions in the right way. Aristotle's notion of recognition is characteristic of both Sophocles' and Homer's heroes. Homer depicts events in an objective way, which is why his heroes, who are free of the sense of guilt, seem to lack in morality. Sophocles, however, presents events in a subjective way; he filters them through the point of view of the heroes, who always justify themselves. In this way, the spectator is trapped in the illusion that the Gods or other characters are responsible for the heroes' actions. In conclusion, this way of representing the hero characters induces confusion. It causes the catharsis of the highest degree and the spectator feels sorry for the hero who seems to be innocent and suffer in order to expiate other characters' guilt.

Gauta 2002 10 05
Priimta publikuoti 2002 11 02

Autorės adresas:
Klasikinės filologijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-2734 Vilnius
El. paštas: jovitad@takas.lt